

**AHMED-İ DÂ'Î'NİN BİLİNMEYEN BİR ESERİ:
CEVÂHİRÜ'L-MA'ÂNİ**

Zeki KAYMAZ*

Özet

Çeşitli konularda manzum ve mensur olarak yazdığı eserleriyle Eski Anadolu Türkçesinin gelişmesinde büyük katkıları olan Ahmed-i Dâ'î'nin Cevâhirü'l-Ma'ânî adlı eseri şimdiye kadar bilinmemekteydi.

Bu yazıda Ahmed-i Dâ'î'nin diğer eserleriyle karşılaştırmalar yapılarak Cevâhirü'l-Ma'ânî adlı eserin Ahmed-i Dâ'î'ye ait olduğu gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ahmed-i Dâ'î, Eski Anadolu Türkçesi, Cevâhirü'l-Ma'ânî.*

Çeşitli konularda manzum ve mensur olarak yazdığı eserleriyle Eski Anadolu Türkçesinin gelişiminde büyük katkıları olan Ahmed-i Dâ'î'nin hayatı hakkında çok kesin bilgilerimiz bulunmamaktadır. Kaynakların tamamına yakını ve Ahmed-i Dâ'î hakkında yapılan araştırmaların çoğu onun Germiyanlı olduğu noktasında birleşirler. Doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmeyen Ahmed-i Dâ'î'nin nerede öldüğü ve mezarının nerede olduğu da belli değildir.

Ahmed-i Dâ'î'nin asıl adı Ahmed, mahlası ise Dâ'î'dir. Tıbb-ı Nebevî'de kendisinden "Ahmed bin İbrahim bin Muhammede'l-marûf bi'd-Dâ'î" şeklinde söz ederek, kendi adının Ahmed ve mahlasının Dâ'î olduğunu belirtirken dedesinin adının Muhammed, bâbasının adının ise İbrahim olduğunu açıkça ortaya koyar. Ahmed-i Dâ'î velut bir yazardır. *Türkçe Divân, Farsça Divân, Çengnâme, Vasiyet-i Nûşirvân-ı 'Adil be Pusereş Hürmüz-i Tâcdâr, Camasbnâme, Ukudu'l-Cevâhir* onun manzum eserleridir. *Tercüme-i Tefsîr-i Ebu'l-Leys-i Semerkandî, Miftahu'l-Cenne, Kitâbü't- Ta'birnâme Tercüme-i Eşkâl-i Nasîr-i Tûsî, Teressül, Tıbb-ı Nebevî, Vesîletü'l-Mülûk li Ehli's-Sülûk ve Tefsîrü'l-Kur'an, Tezkiretü'l-Evliyâ, Yüz Hadis Çevirisi* de mensur eserleridir. Bunların dışında Ahmed-i Dâ'î'ye atfedilen birkaç eser daha vardır. (Ertaylan 1952: 65-191)

Makalemizin konusu olan Cevâhirü'l-Ma'ânî isimli eser hem mensur hem de manzum olması yönünden Ahmed-i Dâ'î'nin diğer eserlerinden farklıdır.

Cevâhirü'l-Ma'ânî, şimdiye kadar varlığı ve Ahmed-i Dâ'î'ye aidiyeti bilinmeyen bir eserdir. Eserin Ahmed-i Dâ'î'ye ait olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir. Tespitimizle ilgili açıklamalar aşağıda geniş bir şekilde yapılacaktır.

---

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi.

1. Nüshanın Tavsifi

Adı	: Hazâ Kitâbü'l-Cevâhirü'l-Ma'ânî
Yaprak	: 112
Satır	: 16
Boyut	: 17 x 23
İstinsah Tarihi	: 6 Recep 1196
Müstensih	: Muhammed İbni Ebî Bekr
Yazı	: Harekeli nesih; bâblar, konu başlıkları, ayet ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Eser lb-108b arasında yer almaktadır. 109a-113a (ilk üç satır)'da aynı yazı ile yazılmış "hikmet" ler bulunmaktadır. 113a'nın devamından 113b'ye yani kitabın sonuna kadar olan kısımda ise "Risâle-i Zafernâme" yer almaktadır. Bu iki parçanın kimlere ait eserler olduğu kayıtlı değildir.

Cevâhirü'l-Ma'ânî'nin incelediğimiz nüshası, Emekli Öğretmen Mehmet Ali Cengiz tarafından bize verilmiştir. Cevâhirü'l-Ma'ânî'nin Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Bölümü'nde ASL 237 numarada kayıtlı bir nüshasının daha olduğu Kazım KÖKTEKİN tarafından tespit edilmiştir. Bu nüshanın tavsifi de şu şekildedir:

Adı	: Cevâhirü'l-Ma'ânî
Yaprak	: 140
Satır	: 15
Boyut	: 17 x 23
İstinsah Tarihi	: H. 954/M.1547
Müstensih	: ?
Yazı	: Harekeli nesih; bölüm başlıkları, ayet ve hadisler ve bazı Arapça ifadeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. ¹

2. Eserin Yazılış Sebebi ve Adı

Müellifimiz "fasl fi sebeb-i te'lif-i hazel'l-kitâb" başlığı altında eserini yazma sebebini "Sebeb-i te'lif-i kitâb oldur kim çün mahbûbu's-selâfın sultânü'l-mukarrebîn **Paşa Hazretinüñ** ilmin ve ulemayı sevdüğün işitdüm, müştâk oldum, diledüm ki bir tuhfe viribiyem, anuñla bilişem." sözleriyle açıklamaktadır. (4a. 15/16, 4b.1)

¹ Kâzım Köktekin. "Ahmed-i Dâ'î'nin Cevâhirü'l-Ma'ânî Adlı Eserinin Yeni Bir Yazması Üzerine", **İlmî Araştırmalar** 12, İstanbul 2001, s. 143-149.

Yine “Bu sa‘yimüzden murâd garaz-ı dünyâ metâ‘ı degüldür, belki maksûd oldur kim **Paşa Hizmetleri** (hazretleri olmalı!) okudalar, diñleyeler, içindeki ilm ile amel eyleyeler ta kendülere dahı fâyide ola, hem müslimânlara dahı fâyide ola zirâ ki Teñri hazretinde korhuları arta, ra‘iyyet arasında adl eyleyeler.” diyerek eseri yazmasının sebeplerini açıklamaktadır. Ahmed-i Dâ‘î eserinin adını ise şu şekilde vermektedir: “Ve bu kitâbuñ adını **Cevâhirü’l-Ma‘ânî** virdüm, çün murîd-ü sâdık u tâlib-i âşık mütâli‘a eyleye ve ahkamıla mu‘âmele eyleye.” (6a. 4/5)

3. Eserin Sunulduğu Şahıs ve Yazılış Tarihi

Cevâhirü’l-Ma‘ânî Paşa Hazretine sunulmuştur. Yukarıda da gösterildiği üzere iki yerde bu söylenmektedir. Ahmed-i Dâ‘î mensur metnin içindeki bir şiirinde de aynı ismi tekrarlar:

Hazret-i Paşa için bu san‘at

Eyledüm ikdâmu ta kim hazrete (5b.11)

Eserini Paşa Hazretleri için yazdığını belirten Ahmed-i Dâ‘î ayrıca Emir Süleymân’a da duâ eder:

Muvaffak eyle ilâhî Emîr Süleymân’ı

Hem âhiretde dahı vir sa‘âdet-i kübrâ (6b. 6)

Bu söylediklerine bakarak Ahmed-i Dâ‘î’nin eserini Emir Süleymân’ın vezirlerinden birine sunduğunu anlıyoruz, ancak Paşa Hazreti’nin kim olduğu belli değildir.

Cevâhirü’l-Ma‘ânî’nin yazılış tarihi H. 809’dur. Eserde bu tarih açıkça belirtilir: “Ve bu makâlât-ı fütühunuñ fethi muharrem ayınuñ evasıtında idi ki târih tis‘a ve semâne mi‘ete yılında şiir:

Sekiz yüz tokuzında ol resûluñ

Açıldı kapısı işbu fütûhuñ (6a. 11/12)

Çengnâme’nin yazılış tarihi 808 Şevval (1406 Mart) olduğuna göre Ahmed-i Dâ‘î bu eserinin hemen arkasından Cevâhirü’l-Ma‘ânî’yi yazmıştır.

4. Cevâhirü’l-Ma‘ânî’nin Ahmed-i Dâ‘î’ye Aidiyeti ve Diğer Eserleriyle İlgisi

Ahmed-i Dâ‘î diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de adını belirtir: “Bu Dâ‘î müddet-i medîn ve ahd-i ba‘îd tuhfe fikrinde hayrânıdum.” (5a. 6)

Daha önce Ahmed-i Dâ‘î’nin çok eser vermiş bir şahsiyet olduğunu belirtmiştik. Ahmed-i Dâ‘î’nin bazı konuları bu eserlerinde de tekrar etmiş olabileceğini düşünerek bu eserlerden bazıları üzerinde bu yönde bir araştırma yaptık ve pek çok konu ortaklığını tespit ettik. Bu tespitlerimizle de Cevâhirü’l-Ma‘ânî’nin Ahmed-i Dâ‘î’ye ait olduğunun ispatlandığını düşünmekteyiz.

Çengname'de:

Süleymânsın şehâ ben bir karınca

Kuluñdur her kişi varlu varınca. (258)

Süleymâna karınca armağanı

Çekirge budıdur kim iltür anı (283) (Tekin 1992: 323-325)

Vesîletü'l-Mülûk li Ehli's-Sülûk'ta:

Ol vakıt kuşlardan bir za'ifcesi aña çekâvük dirler, ya'ni karınca Süleymân'a varmağa armağan için nesne bulmadı, mütehayyir oldu, yatacağın ırdı, bir çekirge ayağın buldı, meger ki kendüye azuk olur diyü gizlemişdi, anı ağzına aldı. Süleymân'a vardı, selâm virdi, çünkü Süleymân huzûrına vardı, yüzün yire koyup tazarru' kıldı. Çekirge ayagın Süleymân'nuñ önünde koyup selâm virdi. (...) Ya'ni çekâvük ol vakıt kim çekirge ayağın Süleymân'a getürdi, tazarru' ve meskenet kılup didi ki ya'ni yâ Süleymân hediye ve armağan getürene göre ve getüren hâline münâsib olur. Egerçi çekirge ayağı senüñ hazretüñe lâyıık değüldür, münâsib hiç değüldür. Amma benüm hâlüme münâsibdür ve gâyet emr-i 'azîmdür didi. Bunuñ sözi Süleymân'a hoş geldi. Ol ulu armağanıla gelenlerden buña artuk du'â kıldı. (Konya Büyükşehir Belediyesi Koyunoğlu Şehir Müzesi Ktp. no:11847, vr. 3a.-3b)

Bu ifadelerin bir benzeri Cevâhirü'l-Ma'ânî'de de kullanılmıştır:

Bu sözde mesel var işid imdi ki karınca

Çekürge butın tuhfe Süleymân'a getürdi. (5a. 2)

Miftâhu'l-Cenne, Ahmed-i Dâ'î'nin bir diğér eseridir. Bu eserin sebebi telifi şöyledir: "Bu kitabı 'Arab dilinden Rûşen Türkî diline dönderdüm tâ okıyanlara fayide dutmak âsân ola. Bu bîçâre dahı ol iltimâsı kabûl idüp hak te'âlâ fazlîla itmâmına irişdi. Ve dahı adını Miftâhu'l-Cenne(ti) kodum, ya'ni uçmagun kilidi dimek olur. Nitekim uçmak sekizdür. Bu kitâbı dahı sekiz meclis üzerine tertib eyledüm." (2b.) (Gülsevin 1989: 364)

İşte Miftâhu'l-Cenne ile Cevâhirü'l-Ma'ânî karşılaştırıldığında iki hikâyenin her iki eserde de küçük değişikliklerle yer aldığı görülmektedir:

1. Hikâye

Miftâhu'l-Cenne'de: "Hikâyet Mûsâ peygamber ('a.m.) bir gün deñiz kenârında giderdi, gördi kim bir mü'min bir kâfirle balık avlardı. Kâfir putına tapu kılup ağ birağur, ağı toptolu balık çıkar, ol mü'min tañrıya sığınup bismi'llah dir, ağ birağur hiç nesne çıkmaz. Bir kaç gez şöyle kıldı, başarımada ve bir dahı bıraktı, meger ağa bir balık girdi. Diledikim çıkaraydı, elinden çıkdı, girü suya düşdi. Mûsâ ('a.m.) anı gördi, ağladı eyitdi: Ya İlahi! Bu ne aceb işdir, bu sırrı baña bildür didi. Hak Te'âlâ eyitdi: Yâ Mûsâ! Göğè bak. Bakdı gördi kim uçmak içinde

bir köşk ululuğı yirden göge degin kapısı açuk ve kapısı üzere ol mü‘minüñ adı yazılmış köşk içinde altundan ve gümüşden havuzlar var, içinde balıklar oynar ki hesabın ancak Allah bilür Hak Te‘âlâ eyitdi: Ya Mûsâ! Ol kuluma diğil bu gördüğüñ uçmağa mı râzîdur yahud ol deñiz balıklarına mı? Dilerse ol deñizüñ balıkların süreyin anuñ ağına birağayım kankısına râzîdur, sorıgör didi. Mûsâ (‘a.m.) bu kerâmeti ol mü‘mine ‘arz eyledi. Mü‘min eydür: İlahî! Dükeli rızkımı kesecek olursañ dahı sabr idem, balık hod ne nesnedür, baña senüñ hoşnudluğuñ gerek didi ve’s-selâm.” (vr. 29 b- 30a) (Gülsevin 1989: 389-390)

Cevâhirü’l-Ma‘ânî’de: “Hikâyet bir gün Allah Te‘âlâ Mûsâ peygambere vahy eyledi, îtdi: Ya Mûsâ! Deñiz kenarına çık ta ‘aceb göresin didi, Mûsâ (‘a.m.) vardı deñiz kırañına, bir büyük taşuñ üstine çıkdı, oturdu. Gördi kim bir kişi bir deveye binmiş gelür, şolkadar yakın geldi kim taşuñ dibine deveden indi, bir altun haçı çıkardı, dahı gün toğısıñdan yaña döndi, aña secde itdi, didi kim dilerem ki benüm bu devem balıkıla yükledesin bu deñizden didi. Dahı ağını deñize saldı. Allah Te‘âlâ ol deñize müvekkel olan melâyikeye îtdi: Ol kişinüñ ağını toldur balıkıla didi, ağını dahı çıkardı gördi kim ağı balık toptolu. Vardı, ol haca girü secde eyledi, îtdi: Şükür saña, beni rızklandırduñ, benüm rızkımı dahı artur senüñ fazluñ hakkıçün didi. Dahı ağını atdı deñize, ol melâyike yine toldurdu bir deve yüki oldı. Yükletdi gidecek vaktin, vardı ol sanemüñ öñinde secde kıldı. İtdi: Sen beni gani kılduñ. Allah Te‘âlâ bir melâyike gönderdi. Ol kişinüñ devesin yükletdiler, vardı gitdi. Mûsâ (‘a.m.) kakıdı: Ya Rabbi! Niçün rızk virürsin senden gayrıdan dileyene didi. Andan soñra gördi kim Mûsâ bir kişi dahı geldi arkasında bir ağaç var, tahâret aldı, namaz kıldı. Andan soñra kibleye yöneldi, du‘a kıldı. İtdi: İ Allah‘um! Sen bilürsin üç gün üç gice ki ehil ü ayâlimile yimege bir nesneye kadir olmayup fakr u faka cânımıza kâr itmişdür. Bu gün fazluñ ve ihsanuñ recâ iderim diyü tazarru' ve niyâz idüp ağını deryaya atar, asla bir balık girmez. İki üç kerre bu üslûb üzere du‘â idüp ağını deryâya atar, aslâ bir balık girmez. Âhiri’l-emir soñra atduğı vakit bir küççük balık girüp ol dahı elinden kaçup yine deryâya gider. Ol mü‘min ferâğat idüp mahrûm olup yine fakrıla evine gitmege müteveccih olur. Hazret-i Mûsâ bu hâli görüp Ya Rabbî bu nice taksîmdür, bir kafiri ni‘mete müstağrak itdüñ. Hazret-i Mûsâ’ya hayli ızdırâb gelür. Cenab-ı Hak’dan nidâ gelür ki Ya Mûsâ! Ol mü‘min ardınca gidüp anı görür ki nagâh bir arslan gelüp ol mü‘mini pâreler. Hazret-i Mûsâ’nuñ hayreti ziyade olup ol mü‘minüñ libâsını ve yanında olan metâ‘ı alup ol mü‘mi’nüñ evine gelür. Gördi kim ol mü‘minüñ evi yıkılup cemî‘an evlâdını ve ‘ayâlini helâk olup bu hali görüp Hazret-i Mûsâ’nuñ hayreti dahı ziyade olur. Ol öñinde olan esbâbı yabana atup bunuñ hikmeti nedür diyü mütehayyir ve muztarib olup mâ-beyninde çok zamân giçdi. Hazret-i Mûsâ ahvâle münkeşif olup ol mü‘mini altun kerbiçler ile binâ olunmuş azîm köşkler üzerinde cemî‘i ehli ve ayâli ile na‘îm-i cinâna müstağrak bir mertebe serîr üzerine vasfa kâbil degıldür.” (vr. 46 b-47 b)

2. Hikâye

Miftâhu'l-Cenne'de: “Hikâyet Mûsâ peygamber zamanında bir kişi vardı. Yigirmi yıl mikdarı vardı kim tevbe kılardı, yine sırdı pes Tañrı Te‘âlâ Mûsâ peygambere vahy kıldı, eyitdi: Yâ Mûsâ! Ol kuluma digil, ayruk tevbesin kabûl itmezem ve şimden girü tevbe saña assı kılmaz di. Pes Mûsâ (‘a.m.) bu sözi ol kişiye didi, tevbe kıldı, birkaç günden tevbesin girü sırdı, yine Hak Te‘âlâ Mûsâ peygambere eyitdi: Ya Mûsâ! Ol kuluma eyit kim ben aña hışm itdüm, ayruk yarlıgamazam, anuñ üzerine ‘azâbumı vâcib eyledüm. Mûsâ peygamber (‘a.m.) bu sözleri ol kişiye didi, ol kişi katı gussalu oldı, turdı sahrâya, çıkdı bir halvet yirde başın açdı. Ağladı. Eyitdi: Yâ İlâhî! Mûsâ peygambere viribıduguñ ne haberdür, ya‘ni rahmetüñ dükendi mi ya benüm günâhum çoklığı senüñ rahmetüñ hazinesin düketdi mi? Ya kullarına cıgan mı olduñ ya kulların günâhı senüñ ‘afvuñdan çok mı oldı kim diyesin ben anı yarlıgamazam. Nice yarlıgamazsın kim kerimsîn ve cömerd ganî Tañrısın çığanlık benüm sıfatumdur, pes sen yarlıgamazsañ ya bizi kim yarlıgaya ve rahmetüñ bolıcak kimden rahmet umaruz, sen bizi kapuñdan süricek kimüñ kapusına varırız, ilâhî rahmetüñ dükendise baña elbetde ‘azâb iderseñ kamu günâhlu kullaruñ günâhını baña yüklet, ben gendü nefsümi kullarına fida kıldum, didi. Kaçan ol kul bu vechile münâcât eyledi. Hak Te‘âlâ Mûsâ peygambere didi ki Yâ Mûsâ var, ol kuluma eyit. Eger günahı yir ile gök arası toluyısa dahı dükelini yarlıgadum.” (vr, 406-416) (**Gülsevin 1989: 400**)

Cevâhirü'l-Ma'ânî'de: “Hikâyet Mûsâ peygamber zamanında bir fâsık yigit vardı. Gâh tevbe eylerdi, gâh tevbesini girü sıyardı. Yigirmi yıla degin böyle eyledi. Hak Te‘âlâ Mûsâ peygambere vahy eyledi kim Yâ Mûsâ it kuluma kim ayruk tevbesin kabul eylemezsin, eger sırsa çünkim Mûsâ peygamber bu haberi ol yigide degürdi, ol yigit bir zaman sabır eyledi. Soñra girü tevbesin sırdı. Allah Te‘âlâ Mûsâ'ya vahy eyledi kim Ya Mûsâ ol kuluma it kim ben aña hışım eyledüm, ayruk yarlıgamazsın. Mûsâ bu haberi ol yigide degürdi, ol yigit katı melûl oldı. Bir sahrâya çıkdı, yüzün gökden yaña dutdı, itdi: İşbu ne haberlerdür kim ben kuluña viribirsın, yohsa rahmetüñ dükendi mi yoksa benüm günahum hazretüñe ziyan eyledi mi ya ‘afvuñ hazineleri azaldı mı ya kullarına cıganlık mı idersin? Kankı ma‘siyyet senüñ rahmetüñden uludur hatta idersin kim yarlıgamazsın neçün yarlıgamazsın kerem senüñ sıfatlarıñdandır. Ben kuluñı rahmetinden nevmîz idersin, pes rahmeti kimden umsun, anı sen kapuñdan sürersen kimüñ kapusına varsun? Eger rahmetüñ vacib oldı. Baña ‘azâb eylemek dükeli ‘âsîlaruñ günahıçün ben kuluña ‘azâb eylegil, bunlara ‘azâb eylemegil didi. Hak Te‘âlâ Mûsâ peygambere itdi: Yâ Mûsâ ol kuluma itgil kim eger günahı yirile gök arası tolısa yarlıgadum çün benüm rahmetüm çoklığına ikrâr eyledi didi.” (vr.58 b-59 a)

Ahmed-i Dâî'nin bir diğér önemli eseri *Vesîletü'l-Mülûk li Ehli's-Sülûk ve Tefsîrü'l-Kur'an* adlı eseridir. Bu eser, ayetü'l-kürsînin çevirisi ve tefsiridir. Ahmed-i Dâî sebep-i telifte, eser hakkında şunları söyler:

“Biz **Dâ’î** dahı diledüm ki ‘ilm bâbında ba’zı ümerâya armağan iletmek için bir muhtasar kitâb ... düm ta ümerâ katında ‘ilm kadri ve ‘ülemâ ‘izzeti dahı ziyade ola ve ‘ilimler ‘alâsı ‘ilm-i tefsirdür ve ‘âyetü’l-kürsî dahı a’lâ-yı Kur’andur ve cemi’ mü’minler dilinde mutedâveldür ve revândur. Nitekim beyân-ı fazileti kellâ inşâ’allahu te’alâ bu sebebden ‘âyetü’l-kürsî tefsirini Türkî diline getirüp terceme itdüm, ba’z münasebette esmâ-i hüsnâ ma’nâsın yazup ve dahı ber-vechle ihtisar idüp terceme idem zîrâ ki ol dahı dîn bâbından ve maksad-ı aksâdandır ve niçe sevâba ve dekayika müstemildür.” (Konya Büyükşehir Belediyesi Koyunoğlu Şehir Müzesi Ktp. No: 11847, vr. 4a-4b.)

İncelemelerimiz sonucunda Cevâhirü’l-Ma’ânî ile Vesîletü’l-Mülûk arasında ortak olan konu ve hikâye sayısının Çengname ve Miftahu’l-Cenne’ye göre çok daha fazla olduğunu gördük. Bunların tamamını tespit ettik. Karşılaştırmayı yapabilmek için önce eserdeki hikâyelerin bir listesini vermeyi ve bunlardan hangilerinin Vesiletül-Mülûk’ta geçtiğini göstermeyi yeterli gördük.

Cevâhirü’l- Ma’ânî’deki hikâyeler:

1. İmam- A’zam’ın dehrîleri ikna etmesi.(12a)
2. Bir kişinin üstüne düşen yaprağı kimin yarattığını sorması, düşen ikinci yapraktaki yazıdan cevabını alması.(12b)
3. İbrahim Edhem’in bir karga yüzünden sultanlığını bırakması. (15b-16a)
4. Fahreddin Razî’nin Tefsir-i Kebir’ndeki akrebin kurbağa üzerinde Nil’i geçip öte yakadaki bir genci sokacak olan yılanı öldürmesi hikâyesi. (16a)
5. Harunurreşid ile bir sâlih kişinin hikâyesi. (21b)
6. Öldüğünde utandığı için bağışlanan aziz kişinin hikâyesi. (24a)
7. Davud peygamberin canını Azrailin almasını anlatan hikâye. (24b)
8. Hz. Musa’nın Muhammed ümmetini görmek istemesinin hikâyesi. (26b)
9. İbrahim Havvas’ın Kâbe’ye giden genç ile ilgili hikâyesi. (27a-28b)
10. Bir nebbaşın Bayezid-i Bestamî’ye kiblede yüzleri dönmüş ölüleri sorduğu hikâye. (29a)
11. Firavun’a gönderilen Musa peygamberin ailesi için endişelenirken taş içinden ağzında yaprakla çıkan böceği görünce şaşırması. (29b)
12. İbrahim bin Edhem’in bir arının kör bir kuşu beslediğini görünce şaşırmasını anlatan hikâye. (29b)
13. Hz. Ali’nin hizmetçisini onu seven birine vermesi ile ilgili hikâye. (29b-30a)

14. İbrahim Havvas'ın birinden yiyecek istemesi ve üzerinde Tanrı acıktığını bilmez miydi yazılı bir para bulması. (30a-30b)
15. Hz. Musa'nın yetmiş yıl mağarada kalan kişinin amelinin kabul olup olmadığını Allah'tan sorması. (32a)
16. Hint Melikinin Melik Mansur'a hazık bir tabib göndermesinin hikâyesi. (32b-33a)
17. Allah'ın İbrahim peygambere yılda bir yemek yiyen kulunu göstermesi. (34b)
18. Dağa bakan padişahın kar istediğini anlayan kulun hikâyesi. (35b)
19. Ebu Ali Kerhi'nin rüyasında karavaşını öldükten sonra yüzü kara olarak görmesi. (38b)
20. Yanılıp içki içen zâhid'e Allah'ın rüyasında Hz. Muhammed'i gönderip göstermesi. (39a)
21. Tur dağının tevazu göstermesinin hikâyesi. (42a)
22. Musa peygamberin yağmur için dua etmesi. (40b-41a)
23. İbrahim Edhem'in hikâyesi. (43a)
24. Musa peygamberin biri kâfir diğeri Müslüman iki balıkçının hallerini görmesi. (47a-48a)
25. Ahmed-i Hazrevî'nin borcunun ödenmesinden sonra can teslim etmesi. (49a)
26. Bülbülün kendisinin doğanla kıyaslanmasının hikâyesi. (50a-50b)
27. Musa peygambere Tanrı'nın uyuyup uyumadığının sorulması. (52b)
28. Yemininde duramayan gencin hikâyesi. (58b-59a)
29. Yaramaz işler yapan gencin affolunması. (59a-59b)
30. Mertebesinden düşen velînin hikâyesi. (59b)
31. Allah'ın kullarına bir ananın oğlancığını esirgemesi gibi şefkat gösterdiğini anlatan hikâye. (60a-60b)
32. Hayvanların insan olmadıklarına şükretmeleri. (62b)
33. İbrahim peygamberin istemesi üzerine ölü kuşların Tanrı tarafından diriltmesi. (62b-63a)
34. Musa peygamberin şifayı ottan dilediği için diş ağrısının geçmemesi. (64a)
35. Zennun-ı Mısırî'nin deli olup sevdiklerin taşlaması. (66a)

36. Hz. Adem'in yaratılışı (91a-91b)
37. Adem ile Havva'nın cennetten kovuluşu. (99b-100a)
38. İskender'in kapı önüne mezar kazan kavmi görmesi ve sebebini sorması. (102b)
39. Nuşirevan'ın hastalığı için eski kiremit aratması, bulamayınca ülkem mamurmuş diye sevinmesi. (103b)
40. Nuşirevan'ın başka bir ülkenin elçisinden kebere otunun olup olmadığını sorması. (104a)

Yukarıda listelediğimiz hikâyelerden 5., 18., 21., 22., 27., 28., 30., 31., 32., 35., 36., 37. hikâyeler Vesîletü'l-Mülûk'ta da anlatılmaktadır. Bunlardan bazılarını karşılaştırmalı olarak veriyoruz:

Harûnurreşid İle Bir Sâlih Kişinin Hikâyesi

Vesîletü'l-Mülûk'da: “Hikâyet bir sâlih kişi Hârûnurreşid'e emri ma'ruf kıldı. Va'z u nasihat eydi. Hârûn'a hoş gelmedi. Ol sâlih kişiye 'azâb itdi, bir yaramaz huylu katırı varıdı eyitdi: Bunu katırla bir yirde koñ didi, ta ki anı helâk eyleye varıp bir evde kodılar, aslâ ol katır ol kişiye zarar itmedi. Hârûn eyitdi: Bir tama koyuñ ve kapusın sıvañ didi. Eyle itdiler, soñra evden taşra bir bustân içinde buldılar. Hârûn eyitdi: Seni bu evden kim çıkardı didi. Evden çıkarana kimse bustâna koyan dahı oldur didi. Hârûn bildi kim buna horluk yokdur. Hârûn eydür: Bunu bir ata bindürüñ, şehirde gezdürüñ ki Allah Te'âlâ azîz kıldugını kimse hor eyleyemezmiş.” (vr. 41b-42a.)

Cevâhirü'l-Ma'ânî'de: “Hikâyet Bağdad Halifesi Hârûnurreşid'e Teñri haslaruñdan bir kişi nasihat itdi. Halife ol kişiye kakıdı, buyurdı. Bir yavuz katıra bindürdiler, koyuvirdiler, hiç ziyân eylemedi, îtdi: Bir eve bıraguñ, kapusuñ balçığıla sıvañ. Öyle itdiler, soñra girdiler. Ol kişi bustânda yürür, bakdılar gördiler kim ev kapusu sıvalı durur. Halife ol kişiye sordı, îtdi: Seni evden kim çıkardı? Ol kişi îtdi: Bustâna kim givürdi ol çıkardı. Halife îtdi: Bustana kim girürdi? Kişi îtdi: Tamdan çıkarana Halife buyurdı, ol kişiyi bir merkebe bindürdiler. Bağdad şehrini gezdürdiler. Münadîler yanınca çağırurlardı kim Halife kasd eyledi Teñri Te'âlâ azîz eyledüğü kişi hor eyleye, eyleyümedi. Pes Allah Hak Te'âlâ azîz eyledüğünü kim hor eyler.” (vr. 21b.)

Mertebesinden Düşen Velinin Hikâyesi

Vesîletü'l-Mülûk'da: “Benî İsrâil kavmindan bir kişi vardı. Vilayet mertebesine irişmişdi. Bir gün bir buzağıyı anası katında boğazladı, ol buzağının anasını esirgemedi, bu sebebden Hak Te'âlâ ol velî mertebesinden düşürdi velîkin za'îl oldu. Bu sebebdin ol kişiye cünûnlık 'arız oldu, mütehayyir yorırdı ta oğlancıklar üzerine uş oynardı. Soñra bir kuş yavrusın gördi kim yuvasından düşmüş, girü yuvasına kodı. Ol yavru anası Hak Te'âlâ'ya şükr itdi. Hak bir kuş

yavrucuğuna terahhum itdigiçün ol mecnûn mütehayyir olmuş kişiye girü mertebesini virdi, vilâyet makâmına irişdürdi.” (vr. 33b-34a)

Cevâhirü'l-Ma'ânî'de: “Hikâyet Benî İsrâyl zamanında bir kişi sıddıklar makâmına irişmişidi. Bir gün anası katında bir buzagu boğazladı çün ol kişi mertebesinden düşdi. Çok zamân ol kişi yüzi üzerinde sürindi, yürüdi. Soñra gördi bir kuş yavrucuğı yuvasından düşmiş, aldı yuvasına kodı. Hak Te'âlâ bu kişiyi girü mertebesine kodı ve hem peygamberlik virdi.” (vr. 59b.)

İbrahim Edhem'in Hikâyesi:

Vesîletü'l-Mülûk'da: “Hikâyet İbrahim Edhem eydür: Beyte'l-mukaddes'de olurdum. Bir gice seher vaktında yaturdum. Kimse yogıdı, gicenüñ bir sa'atı geçecek gökden iki firişte geldi. Birbirine eytdiler: Kimdür şol yatan didiler. Biri eydür: İbrahim Edhem'dir ve şol ahiretdeki derecelerinden bir derecesi eksilendi didi. Ol biri niçün eksildi didi. Ol biri itdi: Basra'da hurma aldı gıtdi. Ol sebebden Hak Te'âlâ bir derecesin eksildi didi. İbrahim eydür: Ol sabah turdım Basra'ya, azm itdüm, vardum ol dükkâna, yine hurma satun aldum ve ol bir dâne hurmayı girü virdüm ve turı geldüm. Kudüs'e geldüm yine ol arada yatdum. İki firişte geldiler, birbirine bu kimdür didiler ve söyleşdiler. Ol biri îtdi: İbrahim'dür didi ve şol cismi girü yirine gelendür didiler.”(vr. 51b-52a)

Cevâhirü'l-Ma'ânî'de: “Hikâyet İbrahim'bni Edhem eydür: Mescid-i aksa'da yaturdum dir. İki firişte geldiler, birisi birine sordı kim işbunda yatan kimdür. Birisi eydür: İbrahimi'bni Edhem'dür, îtdi: Bu kişinüñ sevabından eksildi, ol biri îtdi: Ne sebebden eksildi? İtdi: Basra şehrinde hurma satun aldıydı, hurma satanuñ bir hurması düşdi, kendünüñ sandı aldı yidi. İbrahim eydür: İçüme od düşdi, sabah durdum sefer eyledüm Basra'ya, vardum ol hurma satanı buldum. Ol bir hurmayı girü issine virdüm geldüm, girü mescide yatdum. Ol iki firişte girü geldi, ol soran firişte girü sordı kim bunda yatan kimdür? Ol biri eydür: İbrahimi'bni Edhem'dür didi, îtdi: Bu kişinüñ mertebesi tamâm oldu, hurmayı girü issine virdi.” (vr. 43a.)

5. Eserin Yapısı ve Muhtevası

Cevâhirü'l-Ma'ânî mensur bir eserdir. Mensur bir eser özelliği taşımasına rağmen Ahmed-i Dâ'î, eserine manzum bölümler serpiştirmekten geri durmamıştır. Böyle bir özelliğe Cevâhirü'l-Ma'ânî'deki kadar olmamakla birlikte Vesîletü'l-Mülûk'ta da rastlanmaktadır.

Ahmed-i Dâ'î Cevâhirü'l-Ma'ânî'ye manzum bir bölümle başlar. Manzum bölüm 91 beyitlidir. Daha sonra mensur kısma geçilir. Konu anlatılırken yeri geldikçe “şi'ir” adı altında konu ile ilgili şiirler söyler.

Cevâhirü'l-Ma'ânî için dinî içerikli bir Eski Anadolu Türkçesi metnidir diyebiliriz. Ahmed-i Dâ'î kitabını beş bâb üzerine düzenlemiştir. Bu beş bölümün içeriği ise şöyledir:

- Birinci Bâb** : fi-ma'rifeti'n-nefs (6 b-7/10b-12)
İkinci Bâb : fi-evveli mâ vecebe ale'l-mükellef (10-13/73b-12)
Üçüncü Bâb : fi-beyânı fitrati'l-ervâh (73b-13/90b-14)
Dördüncü Bâb : fi-beyânı hilkati'l- insâni (90b/15-101a-8)
Beşinci Bâb : fi-beyânı âdâbi'l-ümerâ'i ve'l vüzerâ'i (101a-9/108b-3)

Eserde ağırlık ikinci ve üçüncü bâblardadır. İkinci bâbda insanoğlunun yaratılmasının sebebinin Hak Te'âlâ hazretine iman getirmek olduğu belirtildikten sonra imanın şartları anlatılır. Yine Tanrı'nın isimlerine (esmasına) iman getirmek kulun vazifesidir. Tanrının isimleri bahsinde Ahmed-i Dâ'î önce isimlerin Arapçasını verir, sonra bunları açıklar, kulun bu isimden nasibinin ne olduğunu izah eder. Gerektiğinde konuyu bir şiir ile destekler veya konuyla ilgili bir hikâye anlatır.

Üçüncü bâbda mahlukatın aslının Muhammed Mustafa'nın canı olduğu ve bütün peygamberlerden üstün olduğu anlatıldıktan sonra peygamberimizin mucizeleri bakımından da önceki peygamberlerden üstün olduğu, diğer peygamberlerden de mucize örnekleri verilerek anlatılır. Ahmed-i Dâ'î birinci, dördüncü ve beşinci bâbları daha kısa tutmuş, teferruata girmemiştir.

Cevâhirü'l-Ma'ânî'de Ahmed-i Dâ'î, dinî ve ahlakî konuları kolay anlaşılır bir üslûp ve sade bir Türkçe ile açıklamayı başarmış bir sanatçı kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Çağiran, Önder (1992), Ahmed-i Dâ'î, Tıbb-ı Nebevî (Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizini), Doktora Tezi (Basılmamış), Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ertaylan, İsmail Hikmet (1952), Türk Edebiyatı Örnekleri VII., Ahmed-i Dâ'î, Hayatı ve Eserleri, İstanbul: Üçler Basımevi.

Gülsevin, Güler (1989) Ahmed-i Dâ'î, Miftâhu'l-Cenne (Metin-Dil Özellikleri-Söz Dizini), Doktora Tezi (Basılmamış), 2 Cilt, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kortantamer, Tunca (1993), Eski Türk Edebiyatı, Makaleler, Ankara: Akçağ Yayınevi.

Köktekin, Kâzım (2001), "Ahmed-i Dâ'î'nin Cevâhirü'l-Ma'ânî Adlı Eserinin Yeni Bir Yazması Üzerine", İlmî Araştırmalar 12: 143-149, İstanbul.

Kut, Günay (1989), "Ahmed-i Dâ'î", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 1:56-58, İstanbul.

Tekin, Gönül Alpay (1992), Çengnâme, Ahmed-i Dâ'î, İnceleme-Tenkitli Metin, Harvard.